

Emil Nolde – Marsklandets färglyriker

mar262013

Skrivet av Thomas Notini

[Konst - Konstens porträtt](#)

När man försöker placera in Emil Nolde på den konsthistoriska kartan, är det svårt att gå förbi det faktum, att han levde i ett gränsland – gränsen mellan Danmark och Tyskland, gränsen mellan skandinavisk och tysk kultur. Det gav hans liv en spänning, ibland gränsande till konflikt, men framförallt var det berikande. Han kunde, medvetet och omedvetet, ösa ur rika källor på båda sidor om gränsen.

Men sedan nationalismens och nationalstatstänkandets genombrott i början av 1800-talet har det blivit alltmer sällsynt, att människor i ett gränsland identifierar sig enbart som just *gränsbor*. Lever man i ett utpräglat gränsområde, kan man göra ett val mellan nationstillhörigheter, och det brukar allt som oftast ske. Det gäller t.ex. Elsass/Alsace i Frankrike och dess spänning mellan det franska och det tyska, och det gällde även det gamla tysk-danska Schleswig/Slesvig, som var Noldes hembygd. För Emil Noldes del och hans familj stod valet från början klart. Hans egentliga modersmål och hemspråk var danska; tyskan hade han lärt sig som andra språk, och enligt bl.a. Paul Klee behärskade han aldrig muntligt tyskan helt flytande. Och hans memoarer, ”Mein Leben”, är skrivna på en oerhört säregen dialektal slesvigtysk rotvälska. Men han identifierade sig ändå själv alltsedan ungdomen och livet ut som tysk. Han var av tysk nationalitet och han såg sig själv som en tysk konstnär.

Självporträtt, olja

Han föddes 1867 som *Emil Hansen* i byn Nolde, strax norr om det som idag är gränsen mellan Danmark och Tyskland. Men då låg byn på tyskt territorium. Gränsen mellan Danmark och Tyskland gick vid denna tid ända uppe i jämnhöjd med staden Ribe på Jylland. Det preussisk-danska kriget på 1860-talet hade gjort hela detta område till en del av Tyskland, fastän kultur och språk fortsatte att vara ett tysk-danskt blandfenomen. Så småningom, när han för gott lämnat sin hemby, skulle bynamnet *Nolde* bli hans efternamn.

Om den språkliga situationen i sin hembygd skriver han så här:

”Språket i området är, som i många gränsområden, en blandning. Mitt vardagsspråk under barndomen var plattdanska. Skolspråket var högtyska, religionsundervisningen skedde på danska, språket inom samfärdsel och handel var plattyska. Dessa fyra halvspråk talar alla i detta gränsområde, och hos friserna tillkommer även frisiskan.”

Och i Emil Noldes familj fanns även detta femte språk. Fadern tillhörde, trots sitt danska efternamn, en frisisk släkt.

Nolde blev tidigt medveten om sin konstnärliga begåvning och sin lust till konstnärligt skapande. Men vägen till det fria måleri han blivit känd för skulle bli lång och gå via omvägar. Och det var inga dåliga omvägar. Han kom först att bli konsthantverkare och konstindustriell förmgivare; därefter kunde han börja treva sig fram inom teckning och måleri. Och sedan kom den stora explosionen, då han kunde frigöra sig och bli en av den tyska och kontinentala expressionismens största företrädare. Men han var en ganska egensinnig personlighet

och hade svårt för att inlemma sig själv i olika konstnärsgrepp och konstnärssammanslutningar. I ett par av dessa sammanslutningar var han medlem endast en kort tid, ur en av dem blev han t.o.m. utesluten.

Familjen var bönder sedan århundraden tillbaka, och Emil Nolde kunde med ledning av tillgängliga arkivuppgifter spåra sitt ursprung så långt tillbaka som till år 1365. Han hade tre bröder och en syster, som han av allt att döma kom att förlora kontakten med senare i livet. En bidragande orsak till detta kan ha varit de spänningar som rådde – och som vid denna tid ständigt eskalerade – mellan de tysksinnade och de dansksinnade i området. Noldes familj var ju, som nämnts, tysksinnad, liksom han själv, men för Nolde rådde det aldrig någon fiendskap mellan det tyska och det danska. Han skriver i sina memoarer, att han i

Bergsjättar, olja

tacksamhet och ”utan vare sig avund eller vrede” vände sig mot både norr och söder. Och till saken hör att han under en vistelse i Köpenhamn 1900-1901 träffade en dansk skådespelerska och sångerska, Ada Vilstrup, som snart skulle bli hans hustru. I sina memoarer berättar han hur illa och fientligt hon blev bemött av hans familj och släkt, när han första gången presenterade henne för dem. Alla utom Noldes mor vände henne praktiskt taget ryggen. Det måste naturligtvis ha känts oerhört bittert för dem båda, och Emil gjorde därför sitt val och höll troligen kontakten med den egna släkten på sparlåga i fortsättningen.

I Emil Noldes hem rådde en varm kristen fromhet. Den var inte grundad i någon uttalad teologisk lärotradition utan byggde på fri daglig bibelläsning och bön. Det var en form av fromhet som lätt kunde slå över i svärmeri och sekterism. Nolde kom senare i livet att förhålla sig ganska fri och självständig i förhållande till detta andliga arv, men han vände det aldrig ryggen. Tvärtom utgör målningarna med bibliska motiv en av huvudgrupperna inom hans måleri. Den djupa förtrogenheten med den bibliska världen kom att förbli en av hans viktigaste inspirationskällor.

Som alla barn i bondefamiljer måste även Emil från tid till annan ta del i gårdens sysslor. Men arbetsuppgifterna på åkern var aldrig särskilt betungande utan gav honom tvärtom en djup förbundenhet med hembygdens natur som skulle vara livet ut. Om detta landskap skriver en av Noldes biografier, Werner Haftmann, så här:

”Där hukar sig byggnaderna under den väldiga himlens tyngd och spanar med sina fönsterögon, som speglar himlens färg, över det ödsliga landet. Som gigantiska varelser sträcker de högt murade väderkvarnarna sina korsarmar över den tomma horisonten, och den eviga vinden sjunger i vingarnas dånande brus. Och därovan den oerhörda himlen! Den är den kosmiska scenen för hela detta landskap, på vilken det stigande och bortdöende ljusets drama utspelas: violett gryningsljus över den ångande jorden, svarta, vindjagade stormmoln, som griper likt jättehänder över landet, solnedgångens glödande brand.”

Stark naturupplevelse, djup förtrogenhet med den bibliska motivvärlden och en utpräglad fantasi med ett starkt utvecklat sinne för sagans och mytens värld – det blev redan nu, på tidigt stadium, Emil Noldes tre viktigaste inspirationskällor och skulle så förbli livet igenom.

Han var naturligtvis som alla bondsöner mer eller mindre förutbestämd till lantbrukaryrket. Men hans föräldrar tycks rätt snart ha insett att han var tämligen oduglig för ett sådant värv. Redan som pojke målade han med vattenfärger han fått som gåva av föräldrarna. Han modellerade och tecknade och ritade plank och ladudörrar fulla med hjälp av upplockade kritstycken.

Att direkt ge sig in på en bana som fri konstnär var det naturligtvis inte tal om. Efter att ha arbetat ett år på fädernegården blev Nolde till sist, 1884, antagen som lärling i träsnideri i en möbelfabrik i Flensburg. Han stannade där i fyra år, och arbetsuppgifterna bestod av både praktiskt arbete vid snickarbänken och övning i formgivning vid ritbordet. Men vid sidan av detta producerade han på sin lediga tid en mängd teckningar av landskap, och porträtteckningar av kypare, luffare, dagdrivare, konstnärer och helt fritt uppfunna fantasifigurer. En liten antydan om i vilken riktning hans konstnärliga skapande så småningom skulle söka sig.

Bondgård i solnedgång, akvarell.

Efter tiden i Flensburg följde några oroliga vandringsår. 1888 reste han till München, där han fick arbete i en möbelfabrik. Men bara efter några veckor begav han sig till Karlsruhe, där han både fick arbete som träsnidare i en möbelfabrik och kunde gå på aftonkurs i stadens konsthantverksskola. Snart lämnade han sin tjänst och gick helt in för konststudierna: perspektiv, anatomi, teckning efter gipser o.s.v. Hösten 1889 kom han till Berlin och fick anställning som möbeltecknare. Den samtida konsten i Berlin gjorde inget större intryck på honom, men det gjorde däremot storheten och uttrycken i den gamla egyptiska och assyriska konsten, som han kunde se på stadens museer. Intrycken därifrån skulle bli en bestående inspirationskälla för honom under hans framtida konstnärsbana.

Hösten 1891 sökte han en ledigförklarad tjänst som lärare i konsthantverklig och ornamentala mönsterteckning vid den konstindustriella skolan i S:t Gallen i Schweiz. För Nolde själv var detta förmodligen en ren chansning, ingenting han själv egentligen trodde på. Till sin egen oerhörda förvåning fick han tjänsten i konkurrens med ett flertal högt meriterade medtävlare. Han var vid den tidpunkten alltså 24 år gammal.

I sina memoarer och brev nästan koketterar Nolde med hur ointellektuell han var, och ointresserad av lärdom, men från andra källor vet vi att han redan under tiden i S:t Gallen och även senare flitigt läste Mallarmé, Verlaine, Rimbaud, Nietzsche, Ibsen, Strindberg, Oscar Wilde, Hamsun, Gorkij och många andra både skönlitterära författare och filosofer. I vad mån denna läsning påverkade hans konst och hans liv, är däremot ovisst.

Under tiden i S:t Gallen framträder också hos Nolde en annan sida som kom att präglade honom under hela livet. Hans biograf Werner Haftmann skriver att *... det var en speciell sårbarhet, en i honom redan tidigare nedlagd känsla av att vara ensam, oförstådd och förföljd – denna egenartade trotsinställning till "människorna", som hela hans liv skulle hålla honom utanför mänskligt och konstnärligt kamratskap.*

Nolde var livet igenom en typisk "ensamvarg", troligen med en ganska depressiv läggning. Och om man jämför hur han framställer sig själv med det vi vet om honom från andra källor, så ser vi att denna subjektiva upplevelse hos Nolde inte har mycket med den yttre verkligheten att göra. Han säger sig vara ringaktad och utstött vid en tid då många av hans konstnärskolleger är fulla av beundran för honom, vill honom väl och bjuder in honom till olika konstnärskollektiv. Han säger sig vara förföljd av konstkritiken vid en tid då faktiskt många kritiker visar honom stor uppskattning. Och när han 1900 vistas en längre tid i Köpenhamn, klagar han också

Frisiska hus, olja. Brücke-Museum Berlin (Foto: Thomas Notini)

över utstötthet, ensamhet och främlingskap, fastän han talar landets språk flytande och fastän staden är full av lättsamma, lättillgängliga och gladlynta människor, som han lätt skulle kunna få kontakt med, om han bara själv tog initiativet. Och han klagar också över hur ostimulerande livet i Köpenhamn är, fastän staden sjuder av kulturellt liv inom konst, musik, teater, litteratur!

Under vistelsen i Schweiz fascinerades Nolde av den mäktiga alpvärlden. Han gick gärna ut på långa bergsvandringar, där de väldiga bergsformationerna framstod för honom som jättar, andar och sagoväsen. Bergen stimulerade hans sinne för det mytiska och sagoaktiga. Mellan 1895 och 1896 målade han en rad vykort i akvarell med just sådana motiv – och detta gav honom också rejäla extrainkomster vid sidan av lärartjänsten. På en upplaga som gavs ut 1898 tjänade han på kort tid 25 000 guldfranc på de här vykorterna och blev ekonomiskt oberoende för flera år framöver.

1896 var året då Nolde påbörjade sin första oljemålning. Han arbetade på den i hela tre år. Den knöt an till vykortsmotiven och fick namnet *Bergsjättar* ("Bergriesen"). Därefter ägnade hans sig under fem år enbart åt akademiska målarstudier. 1901 kom nästa egentliga målning, *Före soluppgången*, som också sprungit fram ur en mytisk naturupplevelse.

Nolde lämnade sin lärarbefattning i S:t Gallen 1898, då han till sist bestämt sig för att bli en fri målare på heltid. Och de tidigare nämnda vykortsinkomsterna gjorde det möjligt för honom att förverkliga dessa planer. Han vistades i München, han gick på den privata konstskolan i Fehr, han kom i beröring med Böcklins måleri och det tidig-expressionistiska Worpstedekollektivet med de båda Modersohn; och mycket annat. Och nu börjar hans personliga konstnärliga handstil att utvecklas, den som inlemmar honom i kretsen av tyska expressionistiska konstnärer. Haftmann skriver:

Kristus hånas, olja. Brücke-Museum Berlin (Foto: Thomas Notini)

"Därvid är det en tanke som alltmer klarnar för honom, nämligen den att ju mer man avlägsnar sig från naturen och ändå förblir naturlig, desto bättre konst skapar man – en tanke som Paula Modersohn i en alldeles liknande formulering och vid samma tid skriver ned i sin dagbok."

Allt expressionistiskt måleri sätter inte färgen i centrum. Men för Nolde skulle färgen bli det absolut viktigaste uttrycksmedlet. Ur den starka, rena, klara färgen föddes även formen med en närmast extatisk uttryckskraft.

Hösten 1899 reste Nolde till Paris för vidare studier under nio månaders tid. Det måste rent praktiskt ha inneburit rätt stora svårigheter för honom, eftersom han aldrig lärde sig franska. Han målade litet på Académie Julian, men den mesta tiden tillbragte han med att se de konstverk som visades på världsutställningen i Paris detta år och på andra konstmuseer och gallerier. Daumier och Manet hörde till hans favoriter. På Louvren kopierade han Tizians målning *d'Avalos allegori*. Van Gogh och Gauguin var självklara referenspunkter för honom, och särskilt tilltalad var han naturligtvis av fauvismen, som i någon mening var den franska motsvarigheten till den tyska och mellaneuropeiska expressionismen.

Med tiden i Paris var Emil Noldes utbildningsår som målare avslutade. Han var då alltså redan 33 år gammal. Sommaren 1900 återvände han till sin nordiska hembygd, där han trots ett flertal vidsträckta resor runtom i världen alltid skulle hämta den starkaste inspirationen.

Som tidigare nämnts, flyttade Nolde hösten 1900 över till Köpenhamn. Och som också tidigare nämnts, mindes han inte tiden i Köpenhamn med någon större glädje. Under sin uppväxttid i det vindpinade marsklandet i Slesvig, där den hårda vinden ofta innehåller fint sandstoft från åkrar och havsstränder, hade han ådragit sig en ögonsjukdom, som han här i Köpenhamn blev tvungen att söka specialistläkare för. Ögonsjukdomen följde honom genom hela livet och gjorde dessvärre också att hans syn så småningom försämrades. Det sista året i livet kunde han inte alls måla mer.

Möte vid stranden, olja (målad i Lildstrand, Danmark)

Men en händelse i Köpenhamn innebar för Nolde en stor vändpunkt: mötet 1901 med den unga danska sångerskan och skådespelerskan Ada Vilstrup. Det blev kärlek vid första ögonkastet och ganska snart giftermål. Och det var i samband med detta som Nolde ändrade sitt gamla efternamn Hansen till just Nolde, namnet på hans födelseby i Slesvig.

En tid under sommaren 1901 tillbragte Nolde i fiskarbyn Lildstrand högst upp på Nordjyllands västkust. Där åstadkom han ett stort antal teckningar och en del porträtt- och landskapsmålningar.

Men efter detta flyttade paret Nolde till Tyskland. De bodde på några olika platser, tills de fann en liten fiskarstuga på ön Alsen (idag *Als*) på Slesvigs östkust. Den blev deras fasta punkt under ett antal år framöver. Men paret Noldes liv blev inte bekymmerslöst. Ada Nolde var livet igenom mycket sjuklig och åkte ut och in på ett flertal sjukhus, sjukhem och sanatorier i Tyskland, Danmark och England. (Det framgår inte av litteraturen vad det var för sjukdom eller sjukdomar hon led av.) Paret Nolde fick heller aldrig några barn, något som Emil Nolde i memoarerna nämner med stort vemod.

För att söka bot för Adas hälsoproblem begav sig Emil och Ada vintern 1904 till Italien, där de vistades i Taormina på Sicilien och i Ischia. Men Adas hälsa förbättrades inte märkbart, och för Emil innebar tiden i Italien, märkligt nog, ingen som helst inspiration till att måla. I maj 1905 återvände de till Slesvig och fiskarstugan på Alsen.

De följande åren på Alsen blev produktiva för Nolde. Alltmer utvecklar han sin personliga, konstnärliga handstil. Landskapsbilder, trädgårdsbilder och porträtt flödar ur hans pensel. I sina memoarer skriver Nolde om denna tid så här:

”När jag målade, önskade jag alltid att färgerna genom mig, som målare, skulle ordna sig på duken lika följdriktigt som naturen själv skapar sina formationer, som malm och kristaller bildas, som mossa och alger växer, som blommorna öppnar sig under solens strålar och måste blomma.”

I februari 1907 hände så något mycket oväntat för Nolde. I Dresden fanns en konstnärsgrupp som kallade sig ”Die Brücke” och som i sin konst strävade efter liknande uttryck som Nolde. En av gruppens medlemmar, Karl Schmidt-Rottluff, tog kontakt med Nolde och inbjöd honom att gå med i gruppen. Nolde tackade ja,

Vilt dansande barn, olja.

med stor förtjusning. Så gav sig Emil och Ada iväg till Dresden för några månaders vistelse där. Det var två av Brücke-medlemmarna, Karl Schmidt-Rottluff och Ernst Ludwig Kirchner, som kom att stå Nolde särskilt nära.

Men så tog snart Noldes depressiva ”ensamvarg-läggning” ändå överhanden. Redan hösten samma år drog han sig tillbaka från Brücke-kretsen, även om han inte helt släppte kontakten med gruppens medlemmar. Han var mer än tio år äldre än de andra i gruppen, och han fick en känsla av att de profiterade på hans konst som utvecklats längre och i större frihet. Dessutom fruktade han att hans eget måleri skulle hämmas inom ett tätt sammanslutet konstnärskollektiv.

Åter hemma i fiskarstugan på Alsen fortsatte Nolde sitt produktiva skapande. Han började också göra grafiska bilder, både etsningar och träsnitt. Inte enbart färgen, utan också den uttrycksfulla svartvita konsten, framförallt i form av träsnitt, fascinerade honom. Och motiven varierade också där på samma sätt som inom måleriet: fantasibilder, naturbilder och porträtt.

Sedan målar han en lång serie oljemålningar med bibliska motiv. Endast en av målningarna med religiöst motiv har ett motiv som inte är hämtat från Bibeln: legenden om ”Maria Aegyptiaca”, den heliga Maria av Egypten, en helgonberättelse från 400-talet.

Det var nu, åren 1909-1912, som den bärkraftiga grunden lades för Noldes hela verk. I början av 1911 besökte han Oostende i Belgien, där han träffade James Ensor och fick tillfälle att studera hans verk. Och det är väl ingen tvekan om att Nolde och Ensor var äkta själsfränder – liksom att mötet med Ensor gav Nolde omedelbar inspiration. Samma år målade Nolde inte mindre än fyra stilleben med exotiska masker, ett tydligt avtryck av Ensors inflytande.

Men Nolde började vid den här tiden också att intressera sig för urbefolkningarnas konst. Och i Berlins Museum für Völkerkunde (Berlins etnografiska museum) fann han det han sökte, med hans egna ord:

”... den absoluta ursprungligheten, det intensiva, ofta groteska uttrycket för kraft och liv i allra enklaste form.”

Bilder och figurer från urbefolkningarnas konst vävs så småningom också in i Noldes bildvärld.

Den huvudfåra inom expressionismen som Nolde tillhörde övergav aldrig det figurativa, det föreställande, som referenspunkt. Men huvuduppgiften var inte att avbilda det synliga utan göra det synliga synligt på ett helt nytt och annorlunda sätt. Nolde skriver i ett brev till sin vän Hans Fehr 1912:

”Detta är den stora skillnaden mot tidigare uppfattning: vi vill inte återge naturen. Det är just det vi inte vill. Vi vill införa färg och ljus i tavlan så som vi människor uppfattar färg och ljus. Inte heller vill vi återge rummet, utan förena allting i en plan yta.”

Emil och Ada Nolde kom vid den här tiden att vissa tider under året bo i Berlin, där Emil också hade en ateljé. I Berlin fanns en konstnärssammanslutning som hette ”Die Berliner Secession” och som hade tillkommit i protest mot det gamla akademiska måleriet. Men nu trängde sig nya krafter fram, genom en ny tysk konst som även de äldre secessionisterna stod främmande för. Nolde blev något av en samlande gestalt för dessa

Jesus och synderskan, olja. Neue Nationalgalerie Berlin (Foto: Thomas Notini)

yngre konstnärer. Han var själv en tid medlem i Secessionen, men eftersom hans målningar gång på gång refuserades inför Secessionens utställningar, skrev han ett upprört brev till organisationens president Max Liebermann. Det ledde till att Nolde praktiskt taget omedelbart blev utesluten. Noldes uteslutning ledde till att de yngre medlemmarna bildade "Die Neue Secession", den Nya Secessionen, där Nolde till en början var medlem.

1912 blev ett händelserikt år i Noldes liv. I oktober fick han en inbjudan av det tyska kolonialdepartementet att följa med på en expedition till Nya Guinea. Emil reste tillsammans med Ada, och avresan skedde den 2 oktober 1913. Den gick via Moskva, Sibirien, Korea, Tokyo, Peking och det inre av Kina, Nanking och Shanghai. Nolde gjorde självklart oupphörligen skisser med akvarellfärger under resans gång. Via Hongkong, Filippinerna och Palau-öarna kom de så småningom till Nya Guinea. Det blev många och långa sjöresor, och Nolde använde tiden ombord till att snida figurer ur trästycken som han plockat upp. I varje trästycke kunde han skönja en figur, som han bara behövde ta fram ur träet.

Under hela vistelsen på Nya Guinea arbetade Nolde oförtrutet. De infödda människorna, naturen, vildmarken, allt fångade han i bild. Men han noterade också med bestörtning hur hårdfört kolonialmakten var på väg att beröva de infödda människorna deras naturliga livsrum och deras kultur. Detta såg han och kommenterade i början av 1900-talet!

Ett år varade expeditionsresan. Återresan hem gick via Java, Burma, Singapore och Port Said. I Port Said fick han nyheten om att världskriget brutit ut. Det höll på att bli komplikationer, eftersom Nolde var tysk medborgare och således medborgare i ett av de krigförande länderna. Men då lyckades Nolde att övertyga passmyndigheterna om att båda makarna var danskar, så den fortsatta resan gick tryggt via Genua tillbaka till Tyskland.

Grupp av människor, akvarell.

Omedelbart efter hemkomsten börjar Nolde måla igen, och nu är det åter hembygdens motiv som uppfyller hans sinne. 1916 flyttar paret Nolde från fiskarstugan på Alsen och slår sig ner på en liten bondgård västerut i Slesvig.

1920 inträffade så en händelse som Nolde i sina memoarer beskriver med ett visst vemod. Som nämnts inledningsvis, var hela Slesvig/Schleswig sedan länge präglad av en eskalerande konflikt mellan den dansksinnade och den tysksinnade befolkningsgruppen i området. Efter världskrigets slut beslöt därför Nationernas Förbund i Genève, att man skulle söka nå en lösning på detta problem. Man beslöt alltså, att det skulle hållas en folkomröstning i Slesvig, där frågan skulle vara: Vart vill ni höra, till Tyskland eller till Danmark? Och Tyskland och Danmark ålades att respektera folkomröstningens utslag. Folkomröstningen hölls, och resultatet blev, att majoriteten i den norra halvan ville tillhöra Danmark, och majoriteten i den södra halvan ville fortsätta att tillhöra Tyskland. Folkomröstningsresultatet verkställdes med omedelbar verkan. Den dansk-tyska gränsen flyttades söderut och har inte ändrats sedan dess. Utenwarf, där paret Nolde nu bodde, hamnade på danskt territorium, och Emil Nolde blev omedelbart dansk medborgare – och förblev så livet ut.

Paret Nolde bodde kvar i Utenwarf till 1927. Nolde blev ytterst besviken över hur hårt och ovarsamt de nya danska myndigheterna för fram med naturen i det känsliga marsklandskapet. Så paret beslöt alltså att flytta strax söder om gränsen, till byn Neukirchen, där Nolde lät bygga sitt nya hus och sin nya ateljé, en funktionalistisk byggnad i rött tegel. Huset gav han namnet "Seebüll", och det fungerar idag som museum för

Emil Noldes konst.

Nolde såg ingalunda med någon fanatisk chauvinism på sin tyska nationalitet. Hans hustru var danska, och han hyste stor beundran för den nordiska konsten och litteraturen. Han hade lärt känna flera nordiska konstnärer, däribland Edward Munch. Men då det gällde konsten, kunde Nolde aldrig bortse från det faktum att han själv var tysk. Han kunde vid ett tillfälle, med stolthet, tala om *"unsere endlich deutsch gewordene Kunst"*, "vår konst som äntligen blivit tysk" – och då avsåg han både sin egen konst och den konst som hans kolleger inom det nya tyska expressionistiska måleriet hade skapat.

"Unsere endlich deutsch gewordene Kunst" – det skulle nu inte dröja länge förrän denna konst blev hemsökt av en nattsvart mardröm.

Och därmed är vi ofrånkomligen framme vid den ofta diskuterade frågan om Emil Noldes förhållande till nazistpartiet. Det enda vi med säkerhet vet, det är, att Nolde någon gång i 30-talets början engagerade sig i en förening som skulle tillvarata den tyska minoritetens intressen norr om den nya riksgården, en förening som var ansluten till den danska grenen av nazistpartiet. Sedan hör också till saken, att ledningen för nazistregimen till att börja med visade det nya tyska konstnärliga avantgardet mycket stor uppskattning och stort intresse. Själve propagandaministern Joseph Göbbels hade ett par av Noldes målningar upphängda på väggen i sitt tjänsterum i Berlin. Så länge nazistpartiet stödde och uppmuntrade den tyska modernismen, ville Nolde gärna betrakta denna riktning som den sanna "germanska" konsten.

Men romansen mellan modernismen och nazismen blev kortvarig. Snart blåste det helt plötsligt andra vindar. Från Hitler och nazisternas chefsideolog Alfred Rosenberg kom det nya konstpolitiska direktiv.

Konsten skulle vara naturalistisk och idealiserande och helt tjäna nazismens propagandistiska syften. Noldes målningar togs snabbt ner från väggen i Göbbels tjänsterum. Den nya tyska konsten, främst expressionismen, fördömdes som dekadent och nedsmutsad av judiskt väsende. Nolde blev det främsta hatobjektet för denna propaganda och beskylldes för "kultur bolsjevism"! Han ville i det längsta tro att regimens motstånd mot den moderna konstriktningen var övergående och försökte ha en utställning i Mannheim, men den stängdes av polisen. 1937 arrangerade regimen en utställning i München med namnet "Entartete Kunst", "Urartad konst". Där visades ett stort antal konfiskerade verk av tyska expressionister, inte minst av Nolde. Över tusen arbeten av Nolde avlägsnades från de tyska konstmuseerna. En del av dem blev även förstörda. (Samma öde drabbade vid samma tid den nya konsten i Sovjetunionen, där den bränmärktes som "borgerlig formalism" och på liknande sätt ställdes ut vid utställningar som skulle avskräcka från att skapa konst i samma anda.)

Nolde försökte kämpa vidare, men så kom 1941 det stora slaget. Konstministeriet ålade honom totalt yrkesförbud. Han var nu i fortsättningen helt förbjuden att vare sig måla eller framställa några som helst konstverk.

Man har ibland undrat varför Emil Nolde inte valde att emigrera, i likhet med andra förföljda konstnärer i Tyskland och i Sovjetunionen. Men det steget hade varit helt omöjligt för honom att ta. Han var med hela sitt väsen, djupt och oåterkalleligen, rotad i sin slesvigska hembygd, i det låglänta Marsklandskapet med sina gårdar och trädgångar och alléer, sitt hav och sina dramatiska kvällshimlar. Den färgrika tropikresan, som frambragte åtskilliga målningar, betraktade han ändå ur konstnärlig synpunkt som en parentes. En tågresa

Jolanthe Nolde (porträtt av Noldes andra hustru), akvarell.

genom Sverige, från de sydligaste landskapen och upp till Stockholm, beskrev han som en resa ”mellan stenar och åter stenar”. Han hade bara ögon för den gamla slesvigska hembygden, den enda plats i världen som förmådde ge hans själ den näring han behövde, som människa och som konstnär.

I praktiken levde Nolde nu i husarrest på Seebüll. Och under de år som följde fram till krigsslutet satt han i yttersta hemlighet och målade akvareller. Det hann bli närmare ett tusental innan kriget var över. Olja vågade han inte använda – oljefärger ger ju en ganska distinkt doft ifrån sig som kan sprida sig utanför husets väggar. Och polisen gjorde sina lovar runt huset med jämna mellanrum. (Ändå lyckades han under denna tid att göra några få oljemålningar, säkert under de största tänkbara säkerhetsåtgärder.) Vilka tankar han under denna tid utvecklade om den nazistiska ideologin, vet vi inte. Ingenting tyder dock på att han någonsin intellektuellt bearbetade det som hade hänt i Tyskland och världen under de mörka åren. När kriget var över, var Nolde en gammal man och ägnade sina sista krafter åt måleriet.

”Mina omålade bilder” kallade Nolde den samling på ett 1000-tal akvareller som tillkom under kriget. Därmed antydde han naturligtvis, att det var fråga om bilder han helst hade velat måla i olja. När kriget efter fyra år var slut, kunde han börja förverkliga denna önskan. Under de år han ännu levde målade han över 100 tavlor, och de allra flesta av dem baserade sig på ”de omålade bilderna”.

Hans älskade Ada dog i november 1946. Två år senare gifte Nolde om sig med en yngre släkting som var konsthistoriker.

Sin sista oljemålning gjorde Nolde 1951, men många akvareller tillkom fram till början av 1955. Därefter hade hans syn försämrats så att han inte längre kunde måla.

Den 13 april 1956 dog han stilla på Seebüll, 88 år gammal, efter ett långt liv, rikt på konstnärligt skapande och rikt på dramatiska händelser.

Thomas Notini

Litteratur

Emil Nolde: *Mein Leben*. DuMont Buchverlag Köln 2008.

Emil Nolde Ungemalte Bilder. Hatje Cantz Verlag u.å.

Emil Nolde. Herausgegeben von Ingrid Brugger und Manfred Reuther. Kunstforum Bank Austria 1995 (utställningskatalog).

Peter Vergo och Felicity Lunn: *Emil Nolde*. Whitechapel Art Gallery och Arken Museum for Moderne Kunst 1995 (utställningskatalog).

Emil Nolde – Blumen und Tiere. Aquarelle und Zeichnungen (utg. av Martin Urban). DuMont Buchverlag Köln 2002.

Werner Haftmann: *Emil Nolde*. Allhems Förlag 1960.

Emil Nolde – Legende, Vision, Ekstase. Die religiösen Bilder. Hamburger Kunsthalle in Zusammenarbeit

mit der Nolde-Stiftung Seebüll 2000 (utställningskatalog).

Paul Vogt: *Expressionismus. Deutsche Malerei zwischen 1905 und 1920*. DuMont Buchverlag Köln 1978.

Siegfried Lenz: *Deutschstunde*. DTV 1973 (i sv. övers. "Tysktimmen", roman som baserar sig på Emil Noldes liv).

Inline [article](#) positioning by [Inline Module](#).

[< Föregående](#)

[Nästa >](#)